

normen, bijvoorbeeld, en economische omstandigheden en institutionele voorzieningen. En zelfs met het klimaat (hoofdstuk 11).

Gaandeweg begon ik te begrijpen dat onze verwachtingen van de tweede niet alleen een basis hebben in het verleden, maar ook een stempel drukken op het heden – en op de toekomst.

De tweede is de weerslag van een zoektocht die zich deels in de wetenschappelijke literatuur afspeelde en deels in mijn eigen huis. Dit boek is ontstaan door iets met de natuur, nieuwsgierigheid, en bovenal verlangen: het grote verlangen om het tweede kind én de tweede keer beter te begrijpen.

1. 'Er komt een baby bij'

Een kleine geschiedenis van de jaloezie

In het voorjaar waarin ik in verwachting ben van mijn zoon, doet mijn vader mijn dochter een prentenboek cadeau. *Er komt een baby bij*, heet het, van John Burningham en Helen Oxenbury. De vertelling begint wanneer een jongetje van zijn moeder hoort dat ze een baby in haar buik heeft. Op de pagina's die volgen zijn de fantasieën verbeeld die zich in zijn hoofd ontspinnen. Wat zal er gebeuren als de tweede er eenmaal is?

In een van die fantasieën is de baby aan het koken en wordt de hele keuken vies, in een andere werkt de baby bij een bank en smijt hij letterlijk met geld. Even later verzorgt de baby de dieren in de dierentuin, met chaos tot gevolg.

Of de baby niet gewoon weg kan, wil het jongetje weten. 'We hebben hem toch niet nodig?'

Avond aan avond lees ik mijn dochter uit het boek voor. Ik probeer te peilen of haar gevoelens net zo gemengd zijn als die van de protagonist, maar ze geeft weinig prijs. Haar belangstelling gaat vooral uit naar de stippeljerk van de moeder, de grote coupe ijs die de zoon in een restaurant geserveerd krijgt en de namen van de verschillende dieren in de dierentuin. Voor zover ik kan inschatten, gaat de grotere boodschap aan haar voorbij, zijn alleen de details aan haar besteed.

Ik vraag me af wie precies het beoogde publiek is van deze vertelling, wie er voorbereid moet worden, en op wat.

Het is misschien wel een van mijn vroegste herinneringen: dat mijn zusje er ineens was. Bijna drie was ik, en er heilig van overtuigd dat mijn ouders zich vergist hadden in haar naam.

Van haar komst is me vooral die ontgoocheling bijgebleven, over dat ze eigenlijk anders heette, en dat het niet in mijn vermogen lag de vergissing recht te zetten.

De jaren die volgden maakten mijn zusje en ik voornamelijk ruzie – onophoudelijk, keihard en tot fysiek geweld aan toe.

‘Jullie karakters botsten’, is hoe mijn moeder het nu verklaart.

‘Jij ergerde je aan mij’, zegt mijn zusje.

Misschien was ik gewoon jaloers.

De eerste moord in de Bijbel – die op Abel, door Kaïn – is het gevolg van broederlijke jaloezie. Veel van Shakespeares plots draaien om jaloerse broers en zussen. En ook in de sprookjes van Grimm, waaruit ik mijn dochter geregeld voorlees, keert jaloezie tussen kinderen uit hetzelfde gezin geregeld terug.

Het is een wonderlijke paradox: hoewel we geloven dat het goed is voor kinderen om op te groeien met een broer of zus, vertellen we al eeuwenlang verhalen over hoe broers en zussen elkaar het leven zuur maken.

‘Lang beschouwde ik mijn zusje als een indringster’, schreef de Amerikaanse auteur Helen Keller in 1903. ‘Ik wist dat ik nu niet meer moeders enige lieveling was, en die gedachte maakte mij erg jaloers.’ In haar autobiografie vertelt Keller over de keer dat ze in een vlaag van woede de wieg met baby en al omverwierp: ‘Mijn

zusje had wel dood kunnen zijn, als mijn moeder haar niet had opgevangen.’²

‘Een dik, monsterlijk wezen had plotseling de hoofdrol ingenomen’, zo herinnerde regisseur Ingmar Bergman zich de geboorte van zijn zusje. Bergmans poging de baby te wurgen mislukte – in zijn autobiografie beschrijft hij hoe hij op een stoel was geklommen om bij haar wiegje te komen, maar uitgleed en op de grond viel.³

Een vriendin, net als ik de oudste thuis, vertelt over een oude video-opname waarin haar jongere zusje, dat net leert lopen, trots van de stenen keukenvloer overeind krabbelt en richting de camera wankelt – om vervolgens bruut door het gebalde vuistje van mijn vriendin op haar hoofd te worden gestompt.

Of de baby niet weg kan. We hebben hem toch niet nodig?

Voorafgaand aan mijn tweede zwangerschap zag ik in de uitbreiding van ons gezin alleen maar voordelen voor mijn dochter. Ik dacht steeds aan mijn zusje en mijzelf: dat niemand zo precies weet waar ik vandaan kom als zij, dat er niemand is met wie ik zo goed over mijn ouders kan roddelen als met haar, en dat het zo prettig is om op die manier gekend te worden, en om iemand op die manier te kennen.

Voor mijn dochter wenste ik hetzelfde: een bondgenoot. Maar nu het voorjaar op z'n eind begint te lopen en die bondgenoot zich bijna aandient, merk ik dat mijn gedachten verder teruggaan. Namelijk, naar onze kindertijd. En dan wordt het beeld minder fraai – want onze ruzies eindigden pas toen ik op kamers ging, anderhalf decennium aan oorlogsvoering later.

Is een tweede eigenlijk wel zo'n goed idee?

's Avonds, als mijn dochter slaapt, klik ik me een weg door een pastelkleurig online ouderforum, gevolgd door even pastelkleurige opvoedwebsites en moederblogs. Het is makkelijk verdwalen hier,

in dit Wonderland waar de toon verrassend soepel omslaat van geruststellend naar angstaanjagend en weer terug. 'Je zult je nog slechter voelen dan de eerste keer', lees ik bijvoorbeeld in een lijst met 'tien dingen die niemand je vertelt over het krijgen van een tweede kind' – en 'alles wat eerder klote was, zal nu weer klote zijn'. Maar geen paniek, want: 'je zult je overal 110 procent chiller bij voelen'.⁴

Mijn zoon trapt zachtjes tegen de binnenkant van mijn buik. Ik aai erover terwijl ik verder lees.

Online, merk ik al gauw op, wordt een tweede kind veelvuldig opgevoerd als een potentieel probleem: het vormt een extra druk op zijn of haar toch al vermoeide ouders, schopt de gezinsroutine danig in de war, en vooral lokt hij of zij een reeks aan reacties uit, wenselijk en minder wenselijk, bij de oudere broer of zus.

Ik lees dit alles omdat ik meer wil weten over het tweede kind. Maar het gaat vooral over de eerste – over wat ik van haar kan verwachten wanneer de tweede er straks is. Dat varieert van desinteresse tot angst, en van bedplassen tot onverbloemde jaloezie à la Keller en Bergman.

Braaf sla ik de lijstjes op met advies over hoe daar het best mee om te gaan. Achtervolgd door advertenties bestel ik vervolgens adviesboeken die me van de andere kant van de oceaan worden toegezonden.

Siblings Without Rivalry.

The Second Baby Survival Guide.

How to Stop the Fighting.

De titels zijn veelzeggend: alsof rivaliteit en ruzie een norm zijn waar alleen met moeite van afgeweken kan worden. Alsof er een aanzienlijke kans bestaat dat de tweede baby ons gezin de nek om zal draaien, alsof het overleven wordt, als hij er straks is.

Mijn vriend, die nuchterder is dan ik en zich een overwegend

vredelievende jeugd met niet één maar zelfs twee zussen herinnert, trekt zijn wenkbrauwen op wanneer de boeken worden bezorgd. Hoeveel méér, vraagt hij zich af, kan die extra literatuur ons vertellen? Ik zeg dat ik het kalmerend vind, dezelfde informatie die steeds net iets anders wordt geformuleerd. Apocalyptisch, maar overzichtelijk, en vol praktische tips.

Alsof er ergens een universele handleiding voor de komst van de tweede bestaat, een oergebruiksaanwijzing voor de komende maanden.

Zo is er het advies om onze dochter op tijd voor te bereiden op wat er staat te gebeuren. Dit kunnen we doen door over de baby te praten als 'een echt persoon', en door voor te lezen uit boeken als *Er komt een baby bij*. We moeten haar duidelijk maken, herhaal ik tegen mijn vriend, dat de komst van een tweede niet betekent dat zij minder geliefd is, en dat haar niets door de neus geboord wordt bovendien. We kunnen daar vast mee beginnen door haar foto's te laten zien van toen ze zelf een pasgeboren baby was. Zodat ze weet dat ook zij ooit melk uit een borst dronk, dat ook zij ooit door grotemensenhanden in een klein badje werd ondersteund.

Mijn vriend knikt, welwillend.

Cadeautjes zijn altijd goed, lees ik ergens. Omdat ik me er niet al te makkelijk van af wil maken, bezoek ik op een bloedhete middag aan het einde van de lente een hysterische speelgoedzaak aan een drukke winkelstraat. Ik navigeer richting het roze, op zoek naar een babypop die we mijn dochter straks namens haar broertje kunnen geven. Een geschenk om het ijs te breken wanneer hij er eenmaal is. Het exemplaar dat ik kies is klein, met onschuldige ogen en een zacht mutsje op zijn hoofd.

Een guitig, aaibaar vredesoffer.

Aan de kassa zie ik mezelf staan, zwanger en zwetend, pogend een conflict te smoren dat zich nog niet eens heeft voorgedaan.

Later, veel later, zal ik de pop terugvinden, naakt en zonder muts, liefdeloos achtergelaten op de bodem van een speelgoedmand. Ik zal me herinneren dat het offer mijn dochter van meet af aan nauwelijks interesseerde, dat ze haar broertje veel spannender vond. Het zal me duidelijk worden dat het cadeau vooral veel over mij en mijn verwachtingen zei, en vrij weinig over mijn kinderen.

Ik zal me afvragen hoe terecht hij eigenlijk was, mijn angst voor jaloezie.

Maar zover is het nu nog niet. De zomer is in aantocht. Er moet een nieuw wiegje komen, er zijn oude rompertjes om te wassen, er is een box om in elkaar te schroeven. En tussen al die bedrijven door lees ik verder over jaloezie.

Meteen nadat William Darwin is geboren, begint zijn vader aantekeningen te maken. Het is 1839, en naast kersverse vader is Charles Darwin wetenschapper, met een bovenmatige interesse in de uitdrukking van emoties.

Al in de eerste zeven dagen noteert Darwin dat baby William 'verschillende reflexen, waaronder niezen, hikken, gapen, uitrekken en natuurlijk zuigen en schreeuwen' prima 'uitvoert'. Op de zevende dag doet hij een nieuw experiment: hij beroert Williams voetje met een stukje papier. De baby trekt zijn beentje op en krult zijn teentjes om – 'zoals een veel ouder kind zou doen, wanneer het wordt gekieteld'.

Na zes weken detecteert Darwin voor het eerst een oprechte lach bij zijn zoon. Met vier maanden is het duidelijk dat William woede kan ervaren. Zijn hele hoofd wordt knalrood wanneer er iets gebeurt wat hem niet bevalt. De baby is zes maanden en elf dagen oud wanneer zijn verzorgster doet alsof ze huilt. Prompt

trekt William een 'melancholisch gezicht, met zijn mondhoeken flink naar beneden' – onmiskenbaar een teken van inlevingsvermogen, aldus zijn vader. En wanneer William vijftien maanden oud is, en zijn zusje Annie wordt geboren, ontdekt Charles, terwijl hij de tweede in het zicht van de eerste verschoont, dat zijn zoon ook jaloers kan zijn: '*Jealousy*', noteert hij, '*was plainly exhibited.*' (Hoe dat er precies uit ziet, meldt hij er niet bij.)

Vele jaren later, wanneer Darwin zijn aantekeningen publiceert in het vakblad *Mind*, voegt hij eraan toe dat Williams jaloezie met vijftien maanden 'betrekkelijk laat' tot uiting kwam. Hij vermoedt dat ze met enig experimenteren al veel eerder tevoorschijn getoerd had kunnen worden.⁵

Darwin had gelijk, lees ik in een vuistdik academisch compendium dat, klinkklaar, *Handbook of Jealousy* heet. Wetenschappers zijn het er nog niet over eens wat jaloezie precies is – een emotie of een cognitie, of meer een toestand die meerdere emoties tegelijk behelst, waaronder woede, angst en verdriet.⁶ Wat ze inmiddels wel weten, is dat jaloezie opspeelt wanneer we bang zijn iets of iemand te verliezen aan een ander.

Ze is in die zin nuttig, zeggen evolutionair psychologen: jaloezie spoort ons aan dreigende of daadwerkelijke ontrouw af te weren.⁷ Dat is handig als je je geliefde voor jezelf wilt houden. Maar het is ook handig voor baby's en kleine kinderen die de aandacht van hun ouders willen vasthouden bij de komst van een broertje of zusje. Psychologen die aan het begin van deze eeuw baby's van amper zes maanden oud lieten toekijken terwijl hun moeders levensechte babypoppen vasthielden, zagen dat die baby's pruilten, fronsten, of huilden. Hielden de moeders in plaats van een pop een boek vast, dan reageerden de proefpersoontjes een stuk minder geagiteerd.⁸

Tot zover weinig verrassends, misschien. Al in de derde eeuw

na Christus beschreef Augustinus een baby die nog niet kon praten, maar die 'met een bleek gezicht en een nijdige blik' naar zijn broertje keek, dat de melk van zijn moeder deelde. 'En wie', voegde Augustinus daar retorisch aan toe, 'is er niet met dit bestaansfeit bekend?'

Wel nieuw, lees ik in het *Handbook of Jealousy*, is de slechte reputatie die jaloezie tegenwoordig geniet. In de Middeleeuwen werd jaloezie geassocieerd met het verdedigen van je eer, en stond daarmee als positief te boek. Ook gold ze als een vanzelfsprekende uiting van liefde en genegenheid. Darwin classificeerde de jaloezie van kleine William dan ook als blijk van affectie.

Dit bleef lange tijd zo. Tot en met de negentiende eeuw, lees ik in een hoofdstuk van historicus Peter Stearns, die er oude adviesboeken, brieven en tijdschriften op nasloeg, was jaloezie tussen broers en zussen simpelweg niet iets waar ouders zich druk om maakten.

Het was niet bij me opgekomen dat de angst voor jaloezie wel eens een historisch verschijnsel kon zijn. De adviezen die ik opdreun voor mijn vriend en mijzelf hebben betrekking op een dreiging die honderdvijftig jaar geleden niet eens als zodanig werd herkend.

De omslag, schrijft Stearns, kwam aan het einde van de negentiende eeuw. Toen verloor jaloezie haar positieve connotaties, paste ze niet langer in een ideaalbeeld van de beschaafde volwassene die zijn of haar driften wist te onderdrukken.

En omdat die beheersing niet vroeg genoeg kon beginnen, transformeerde de jaloezie tussen jonge broers en zussen van iets om als ouders je schouders over op te halen, tot een probleem.¹⁰

Neem Sigmund Freud. Heel veel woorden maakte hij niet vuil aan de relatie tussen broers en zussen, zijn interesse ging vooral uit naar de band tussen ouders en kinderen. Maar wat hij erover te

zeggen had, was vernietigend genoeg: in zijn standaardwerk *De droomduiding*, uit 1899, merkte Freud bijvoorbeeld op dat 'vijandige gevoelens ten aanzien van broers en zussen' een aanzienlijk deel van iemands kinderdromen moesten beslaan.¹¹

Later observeerde hij dat een kind dat 'op de tweede plaats wordt gezet door de geboorte van een broertje of zusje, zijn moeder niet snel zal vergeven voor het verlies van zijn positie': het raakt 'verbitterd', en die emotie is het startsein 'van een permanente vervreemding'.¹²

Ook Freuds Oostenrijkse volgeling (en latere afvallige) Alfred Adler geloofde dat de komst van een broertje of zusje een traumatische gebeurtenis was voor een kind. De eerste werd door de tweede 'onttroond'; broers en zussen zouden de rest van hun jeugd strijden om de aandacht en goedkeuring van hun ouders.¹³

In de Verenigde Staten was rivaliteit begin twintigste eeuw zo'n belangrijk thema in opvoedboeken en -tijdschriften geworden dat er sprake was van een heuse '*sibling rivalry scare*' – een wijdverbreide paniek rondom rivaliteit tussen broers en zussen. Ouders werd geadviseerd dit zo veel mogelijk de kop in te drukken, als ze niet wilden dat hun kinderen elkaar iets zouden aandoen – of, minstens zo erg, zouden uitgroeien tot instabiele volwassenen.¹⁴

Zelfs de doorgaans milde dr. Spock, ook in Nederland de bestverkochte opvoedexpert ooit, schreef halverwege de vorige eeuw dat er met jaloezie tussen broers en zussen korte metten gemaakt moesten worden. Jaloezie, meende hij, ging niet samen met echte liefde, en kon zelfs het aangaan van 'gewone' sociale relaties in de weg staan.¹⁵ Alle reden dus om die kwalijke toestand al in de kindertijd uit te roeien.

Het heeft iets ironisch: in de tijd dat jaloezie tussen kinderen uit hetzelfde gezin een fenomeen werd om voor te vrezen, begonnen die gezinnen zelf juist een stuk kleiner te worden. Want aan het einde van de negentiende eeuw zette in veel industrialiserende landen de 'demografische transitie' in: de kindersterfte daalde en niet lang daarna ook het kindertal.

Hier is volgens evolutionair biologen een logische verklaring voor. Wanneer je kinderen een grotere kans hebben om te overleven en zich voort te planten, hoef je er minder te krijgen om je genen te verzekeren van een plekje in volgende generaties. Bovendien: hoe minder kinderen je krijgt, hoe meer aandacht en tijd je per kind te besteden hebt.¹⁶

Het zou kunnen, speculeert Peter Stearns in het *Handbook of Jealousy*, dat kinderen meer behoefte kregen aan ouderlijke aandacht, juist doordat ze minder broers en zussen hadden om mee te spelen. En dat de rivaliteit tussen hen daardoor automatisch groter werd. (In het Nederlandse tijdschrift *De Vrouw* merkte een opvoedcolumnist genaamd Nelleke al in 1899 op dat 'gekibbel' waarschijnlijk het heftigst was 'in gezinnen met slechts twee kinderen, omdat de kinderen daar onophoudelijk elkanders gezelschap moeten verduren'. Een 'derde element' zou als bliksemafleider kunnen dienen.¹⁷)

Maar vooral waren de groeiende aandacht en vrees voor jaloezie tussen broers en zussen onderdeel van een nieuwe kijk op opvoeden – een kijk die in het kielzog van de demografische transitie was ontstaan. Nu ziekte en een vroegtijdige dood niet langer de grootste bron van ouderlijke zorgen vormden, kwamen de psychologische ontwikkeling en het welbevinden van kinderen voorop te staan. Voortaan, zo lees ik in het naslagwerk *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*, wilden ouders 'aan ieder kind apart zorg en aandacht kunnen geven'. Het was een van de redenen om de gekrompen gezinnen, zo aan het begin van de twintigste eeuw, klein te houden: het geven van voldoende zorg en aandacht 'gaat beter bij een klein aantal'.¹⁸

Ouders waren dus plotsklaps verantwoordelijk voor het *innerlijke* leven van hun kroost. Voor advies daarover gingen ze voor het eerst niet meer alleen bij opa, oma of de buurvrouw te rade, maar bij een relatief nieuw figuur binnen de opvoedwereld: de onafhankelijke expert. Een nieuwe groep professionals – kinderartsen, kinderpsychologen en pedagogen – bezat kennis die ouders niet hadden, of niet dachten te hebben.

Over de manier waarop ouders jaloezie dienden te bestrijden waren deze experts eensgezind. Het is een manier die weinig afwijkt van de adviezen die ik aan het begin van de eenentwintigste eeuw krijg aangereikt door opvoedwebsites en ouderfora – een verzameling bezweringen die ik inmiddels moeiteloos kan reproduceren.

Erken dat de eerste niet onverdeeld enthousiast hoeft te zijn over de aanstaande omwenteling.

Vertel opa's, oma's en ander kraambezoek dat ze zich vooral om de oudste moeten bekommeren.

En reageert de eerste alsnog jaloers wanneer de tweede is geboren, geef dan geen straf – maar smoor de emotie met al het begrip en alle liefde die je op kunt brengen.¹⁹

Het feit dat er in de loop van de twintigste eeuw opvoedexperts ten tonele verschenen die bepaalde adviezen uitdeelden, wil natuurlijk nog niet zeggen dat alle ouders die ook daadwerkelijk ter harte namen. Toch lijkt het me dat ouders zich door deze adviezen eerder machtelozer voelden dan zekerder van hun zaak. De onderliggende boodschap, dat we onze kinderen iets *aandoen* wanneer we een tweede krijgen, is tenslotte al genoeg om je schuldig te voelen.

Gelukkig zou een latere generatie wetenschappers de doemscenario's van Freud, Adler en andere jaloezievrezers van een stevige nuance voorzien. Hoe precies, dat wil ik graag uitzoeken. Maar het is eind augustus, en ik ben bijna uitgerekend.